

Abdukció a kvalitatív tartalomelemzésben¹

Sántha Kálmán*

A teoretikus jellegű tanulmány az abdukció fogalmi rendszerét, jelenségét, kvalitatív kutatásban betöltött szerepét mutatja be, fókuszba helyezve a kvalitatív tartalomelemzést. Amellett foglal állást, hogy a társadalomtudományi kutatásban az abdukció kreatív folyamatként értelmezett, amely az induktív és deduktív dichotómia alternatívájaként jelenik meg, valamint rámutat arra, hogy az abduktív következtetések a formális logikával nem alapozhatók meg. A tanulmány kiemeli a deduktív és az induktív kategóriaállítás/kódolás kérdéses elemeit a kvalitatív tartalomelemzésben, majd rávilágít az abdukció szerepére a kvalitatív tartalomelemzés során konstruálandó kódháló esetén. Hangsúlyozza, hogy az abdukció nem az adatgyűjtés és az adatok kiértékelésének módszere, hanem a gondolkodás olyan formája, amely minden kutatásban jelen van.

Kulcsszavak: abdukció, kvalitatív tartalomelemzés, kategória, kódháló

Bevezetés

Az utóbbi években a kvalitatív tartalomelemzés kiemelt hangsúlyt kapott az empirikus vizsgálatokban. A kutatók gyakran a különféle kvalitatív tartalomelemzési technikák felé fordultak (lásd például Mayring, 2015; Kuckartz, 2012; Schreier, 2014 rendszerét), hiszen ezek az elméletvezérelt (deduktív), az adatvezérelt (induktív) és a kevert kategóriaállítási módok használatával különböző kutatási céloknak megfelelő elemzési módot szolgáltatottak. 2017-ben az Országos Neveléstudományi Konferencián szimpózium keretében ismertettük egy doktórandsz csoporttal a kvalitatív tartalomelemzési rendszereket, részletesen kitértünk a Mayring és a Kuckartz által javasolt tartalmi elemekre, valamint párhuzamot vontunk a Grounded Theory és a kvalitatív tartalomelemzés között (lásd Elemzési terek a neveléstudományi vizsgálatokban: fókuszban a kvalitatív tartalomelemzés tipológiai című szimpóziumot). Ezt a problémakört továbbgondolva, a tanulmány célja annak bemutatása, hogy a kvalitatív tartalomelemzési technikák használata során a deduktív és az induktív logika mellett indokolt figyelembe venni az abdukció megjelenését is. A tanulmány az abdukció interpretatív társadalomtudományi kutatásokban betöltött szerepét hangsúlyozza, kiemeli a deduktív és az induktív kategóriaállítás/kódolás folyamatának kérdéses elemeit is a kvalitatív tartalomelemzésben. Ezek aktuális kérdések, hiszen a rendszerszemlélet a személyorientált kvalitatív elemzésekben is fokozatosan teret nyert. Ekkor a változók sajátos mintázatait keressük, így alkotunk komplex képet, összetett jelentést.

A kvalitatív tartalomelemzésről röviden

A kvalitatív tartalomelemzés könnyen tanulható, transzparens, a megismerés magas szintjét teszi lehetővé (Kuckartz, 2019a). A kvalitatív adatok elemzéséhez kézzelfogható és minden esetben alkalmazható módszertant nehéz találni, a Feyerabend-féle „anything goes” hibás koncepció lehet (Kuckartz, 2012). Miért nehéz és miért okozhat problémát mindez? Például a multikódolt adatokon kivitelezett kvalitatív tartalomelemzés mind

1. A tanulmányt az EFOP – 3.6.1. – 16 – 2016 – 00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” pályázat támogatta.

* Egyetemi docens, Kodolányi János Egyetem, e-mail: skalman@kodolanyi.hu

a manuális, mind pedig a szoftverrel támogatott elemzési környezetben túllép a szövegtörzseken használható elemzési technikákon, hiszen itt már az adattípusok tárháza jelentősen bővült. A vizuális tartalomelemzés a képi információk feldolgozásánál válik relevánssá, továbbá például ebben a témakörben a Vizuális Grounded Theory (VGT) alkalmazása is ismert (Sántha, 2018), amely további teoretikus és módszertani ismereteket követel az elemzőtől, a vizuális tartalomelemzésnél komplexebb. Továbbá az elméletvezérelt és az adatvezérelt kategóriaállítási módok is eltérő elemzési környezetet feltételeznek és kívánnak meg (lásd erről a későbbiekben). A társadalomtudományi kutatások során az eredmények interpretálása érdekében célszerű átgondolni az alkalmazott eljárás alapelveit, a folyamat részleteit, majd az eredmények vizualizációját. Ekkor viszont a kutatási folyamat az automatizálástól az emberi döntések irányába mozdul el (Waldherr et al., 2019). Tartalomelemzés során az adatok olyan koncepciókká formálhatók, amelyek a kutatási jelenséget írják le azáltal, hogy kategóriákat kreálunk, modelleket, rendszereket hozunk létre. Ez a tény az absztrakciós szint jelentőségét emeli ki a kvalitatív tartalomelemzésben (Elo et al., 2014).

A kvalitatív tartalomelemzés fogalma sokáig kétértelmű volt, hiszen néha a kvalitatív szövegelemzés minden elemét, sokszor a kódolást, sőt a kvantitatív, statisztikára alapozott tartalomelemzést is azonosították a fogalommal (Gläser & Laudel, 2013). Jelentős előrelépés következett be többek között Udo Kuckartz, Philipp Mayring és Margit Schreier munkásságának köszönhetően (Kuckartz, 2012; Mayring, 2015; Schreier, 2014), akik a különféle tartalomelemzési tipológiák egyértelmű leírásával segítették a kvalitatív módszertan szisztematizálását. Munkásságukkal olyan elemzési tereket alkottak meg, ahol több dimenzióban válik lehetővé a szövegjellemzők és sajátosságai elemzése. Továbbá ezek az elemzési terek a szövegek mellett a képek, az audio- és videoadatok számára is releváns tartalmakat hordoznak.

A kvalitatív tartalomelemzés módszertanként, illetve módszerként való értelmezésekor célszerű pontosan fogalmazni és nagyobb figyelmet fordítani a különbségek kiemelésére. A módszertan stratégiát, tervet, kutatási folyamatot jelöl, míg a módszer adatok elemzésére használható technikák sorozatát jelenti (Cho & Lee, 2014; Crotty, 2003). Kezdetben a kvalitatív módszertanban a tartalomelemzés a szöveges adatok elemzésére használható stratégiaként tűnt fel (Patton, 2002). Ma már a kvalitatív tartalomelemzés a szöveges dokumentumok feldolgozásán túl a vizuális adatok interpretációjánál is alkalmazható. A kódolási technikák alkalmazása, valamint az elemzési folyamat szigorú keretek között tartásában már a nagy kvalitatív tartalomelemzési rendszerek képviselői között sincs egyetértés. Mayring állítja, hogy a Kuckartz-féle rendszer nem használja ki eléggé a kvalitatív tartalomelemzés erősségeit, továbbá a Schreier-féle kvalitatív tartalomelemzést is problémásnak találja többek között a kategóriaállítása miatt (Mayring, 2019).

A kvalitatív tartalomelemzés jellegzetes elemei több ponton eltérnek a klasszikus, hipotetiko-deduktív elemzéstől (Kuckartz, 2012):

1. A tervezési szakaszban a hipotézisek generálása nem szükséges, a kvalitatív tartalomelemzés során ritkán találkozhatunk hipotézisekkel. A téma gyakori feltárása a kezdeti kérdés- és problémakörök szisztematikus alkalmazásával történik, mindez illeszkedik a kvalitatív vizsgálatok körkörös jellegéhez, módszertani kultúrájához.
2. Az elemzési fázisok nem különböznek olyan szigorúan, mint a kvantitatív tartalomelemzési modellnél. Kvalitatív tartalomelemzésnél az értékelési fázisok párhuzamosan is haladhatnak.
3. A kódolás hermeneutikai-interpretatív orientáltságú, a folyamat gyakran interaktív, ahol a kódok interpretáció alapján állnak elő, és ahol a szövegértelmezés és a kódolás szorosan összefügg az emberi teljesítménnyel, az értelmezéssel.
4. A kódolási fázis után még mindig a verbális adatok állnak fókuszban.

5. Kvalitatív tartalomelemzésnél a kategóriák a strukturálás és a szisztematizálás jelentőségével bírnak, az adatok mennyiségi vonatkozásai nem központi kérdésként jelennek meg.
6. Az elemzés nem szükségszerűen a statisztikai feldolgozás irányába halad.

Stamann, Janssen és Schreier (2016) a kategória/kategóriarendszer fogalmakat a tartalomelemző munka központi elemeiként értelmezik, viszont a nemzetközi szakirodalomban sem kellőképpen tisztázott, hogy mit értünk e fogalmak alatt. Függetlenül attól, hogy a kvalitatív tartalomelemzés melyik variánsát használjuk, az elemzés fókuszában a kategóriák (kódok) és a kategóriarendszer (kódháló) kifejlesztése áll (Kuckartz, 2019a; Waldherr et al., 2019). Továbbá lényeges szempont, hogy a kvalitatív tartalomelemzés nem kizárólag különféle kategóriákra fókuszálva képzelhető el, hanem az elemzést kettős perspektíva jellemzi, hiszen a kategória-orientáltság (változó-orientáltság) mellett fókuszba kerül az eset-orientáltság is (Kuckartz, 2019b).

Mayring (2015) – hasonlóan Stamann, Janssen és Schreier felfogásához – a kategória-rendszert az elemzés központi elemeként értelmezi, míg Schreier (2014) a szöveges dokumentumok olyan strukturálási rendszerét érti alatta, amely fő- és alkategóriák alapján működik. A fő- és alkategóriák közötti kapcsolatok a változók (fő-kategóriák) és a változók formálása (alkategóriák) alapján hasonlíthatók össze, míg a kategória-rendszer kapcsolatai statikus-dinamikus, lineáris-hierarchikus vagy hálózatszerű felépítésben értelmezhetők.

Stamann, Janssen és Schreier (2016) a kvalitatív tartalomelemzés szisztematizálásának első lépéseként felhívják a figyelmet a kategóriatípusok közötti egyértelmű különbségtételre. Így megkülönböztetnek formális, skálás és tartalmi kategóriákat. A formális kategória a feldolgozni kívánt dokumentum formális szempontok alapján történő leírására szolgál (pl. létrehozás ideje), míg a skálás kategóriák a Likert skála szerinti osztályozást teszik lehetővé. A tartalmi kategória a kvalitatív elemzésekben leggyakrabban előforduló típus, a dokumentum belső struktúrájának feltárására hivatott. A lista tovább folytatható, hiszen különböző kvalitatív munkák újabb elemekkel bővítik a kategóriák tárházát, például ismertek a tényszerű kategóriák (pl. foglalkozás), az adatok in-tenzív elemzése során létrejövő analitikus kategóriák, az in-vivo kódokat tartalmazó természetes kategóriák is (Kuckartz, 2019a; Saldana, 2015).

A kategóriák meghatározása után kiemelt figyelem illeti a kategóriaképzés módját. A kategóriaállítás a kódolási eljárásokkal kapcsolható össze. Hasonlóan a kódolási logikához, itt is alapvetően a deduktív, az induktív és a kombinált kategóriaállítás közötti különbségtétel indokolt. A deduktív eljárásnál a teoretikus koncepciók a tartalomelemzés kategóriáiként jelennek meg. A deduktívan létrehozott kategóriák „előregyártott”, nagy kategóriák, amelyek elsősorban a kutató sejtéseit, prekoncepcióit tükrözik. A deduktív megközelítés létező elmélet, hipotézis, saját tapasztalat alapján történik. Célszerű a lehető legprecízebben definiálni a kategóriákat annak érdekében, hogy ne legyen közöttük átfedés. Vagyis a kategóriáknak diszjunktaknak kell lenniük (Kuckartz, 2012). Az induktív kategóriaállítás bonyolultabb, a legtöbb kvalitatív tartalomelemzés során a strukturálatlan adatokból induktívan történik a mintázatok keresése (Waldherr et al., 2019). Schreier (2012) és Kuckartz (2012) induktív kategóriaállítási stratégiája a Grounded Theory módszertanából ismert nyílt kódoláshoz hasonlóan a ki(t), mi(t), milyen kérdések köré csoportosul, vagyis kit, mit elemzünk, milyen stratégia alapján gondolkodunk. Az induktív megközelítés során a kategóriák az empirikus anyagból fejlődnek. Induktív kategóriaállításkor indokolt figyelni a kutatási kérdésfeltevésre, amely meghatározhatja többek között azt is, hogy az adatok milyen aspektusait célszerű figyelembe venni. Az induktív módon kifejlesztett kategóriák a kvalitatív vizsgálatok ciklikus jellegének köszönhetően átdolgozhatók és megbízhatósági kritériumoknak is alárendelhetők (Muckel, 2011). Újabb – és a tanulmány keretein túllépő – gondolatkör annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy egyáltalán létezik-e induktív, adatvezérelt kategóriaállítási mód, induktív kódolási logika. Prekoncepciók nélkül hozzáláthatunk bármilyen adathalmaz elemzéséhez, vagy kutatási folyamat tervezéséhez? (Ezzel kapcsolatban

kiemelendők azon ismeretelméleti viták, amelyek a dedukció-indukció körül zajlottak, a teljesség igénye nélkül lásd Hume, Kant, Comte, Mill munkásságát, továbbá releváns lehet a kvalitatív vizsgálatok ciklikus jellegének tanulmányozása is).

A kategóriák létrehozása során a vizsgálatok gyakori eleme a kombinált kategóriaállítás is. Ekkor általában kevés főkategória-rendszerrel indul a vizsgálat, amely nem az adatokból, hanem a kutatási kérdésből, valamilyen elméletből kifejlesztett. A második lépésben induktív módon történik az alkategóriák kifejlesztése, ahol lényeges a főkategóriákhoz való hozzárendelés (Kuckartz, 2012). Az újabb szakirodalmak az induktív és deduktív terminusok mellőzését javasolják, helyette az adatvezérelt (data-driven) és az elméletvezérelt (concept-driven) kifejezések alkalmazását preferálják (Kuckartz, 2019a; Schreier, 2012).

Abdukción és kvalitatív kutatás

Az abdukción kvalitatív kutatásmódszertanban betöltött szerepének elemzéséhez induljunk ki Agabrian (2004) állításából, mely szerint az utóbbi években a kutatók a stratégiák és a módszerek társítására tettek kísérletet, például az indukcióhoz az interjút, a dedukcióhoz a kísérletet, az abdukción az esettanulmányt rendelték. Törekvésük nem járt teljes sikerrel, hiszen a probléma nem egyszerűsíthető le ennyire. Viszont a stratégiák és a kvalitatív módszerek társítása bizonyos esetekben mégis működőképes lehet, a kvalitatív módszerek mélyreható ismerete sokat segíthet a vizsgálatok tervezésénél és kivitelezésénél. Például a strukturált interjú deduktív jellege „eredményezi” a strukturált interjú kódolása során az a priori (listás kódolás) technikát, továbbá a mély-interjú induktív jellege szintén segít a kódolási eljárások kiválasztásában. Valóban léteznek olyan módszerek, amelyek alkalmazása a deduktív, az induktív vagy a kombinált stratégián túl lehetővé teszi újabb következtetési forma bevezetését is. Ilyen Agabrian álláspontját követve az esettanulmány és az abdukción párosítása.

Napjaink társadalomtudományi kutatásaiban az abdukción alapvetően kreatív folyamat, amely az induktív és a deduktív dichotómia alternatívájaként értelmezett, továbbá az abduktív logika alkalmazása az intuitív folyamatok rendszerezett kidolgozását adja (Želinský, 2019). Az abdukción olyan új társadalomtudományi kutatási szemlélet megalapozásához járul hozzá, amely a humán valóság kutatásának érthetőbbé tételére törekszik. Mindezt úgy teszi, hogy tekintettel van a társadalmi valóság megítélésének nehézségeire, kalkulál a szubjektív hatásokkal.

Az abdukción számos tudományterületen jelen van, megjelent a humán- és műszaki tudományokban is: a szociológia, a jog, a nyelv- és irodalomtudományok, a pszichológia, a kriminológia, a teológia, a színháztudomány is használja. Továbbá felkeltette többek között a programozók figyelmét is, hiszen az abduktív következtetés algoritmizálása nélkül nem lehet eredményes a különféle robotok építése sem. A programozás mellett a matematika-oktatásban is használható az abdukción. A hazai tudományos diskurzusban a fogalom intenzíven jelen van a jogelméletben (Blutman, 2019a, 2019b), a nyelv- és irodalomtudományban (Balázs, 2008; Dede, 2008; Petőfi S., 2008), feltűnt a kutatásmódszertanban is (Sántha, 2011), ahol a kvalitatív vizsgálatokban betölthető szerepe mellett hangsúlyos a többszörös esettanulmányok kivitelezésénél vállalt funkciója is. A többszörös esettanulmányok összetettségük függvényében lehetővé teszik a vizsgált esetek sokoldalú feltárását. Alkalmazásuk során használhatóvá válik a szisztematikus kombinálás folyamata, amely az empirikus adatok és a generált modellek közötti állandó mozgást tesz lehetővé, így alapoz az abduktív logikára. Továbbá az abdukción a neveléstudomány is használja az osztálytermi interakciók elemzése során (Gyeszli & Sántha, 2015).

Abdukciónról akkor beszélhetünk, ha a megfigyelt események vagy a rendelkezésre álló elmélet alapján nem vonhatunk le egyértelmű következtetést. Abdukción esetén állításokból olyan állításokra következtetünk, amelyek kiinduló állításaink igazságát magyarázzák. Minden olyan következtetés abduktív eljárás, amellyel valami-

lyen jelenség okára következtetünk (Sántha, 2011). Az abdukció mentális folyamatként, gondolati ugrásként értelmezhető, amely összegyűjti a kutatással összefüggésbe hozható adatokat. Ezért az abdukció gyakran – sebességére, váratlan megjelenésére, felfedező erejére való tekintettel – „villámcsapásként” is felfogható (Reichert, 2003, 2013). Ekkor már nem logikai probléma, hanem a megismerő gondolkodás sajátossága, az „ahá-élmény” tárul elénk. Az abdukció az első és egyetlen kreatív lépés a kutatási folyamatban, amely a dedukció és az indukció állandó ismétléséből eredeztethető, azonban az abduktív végkövetkeztetések soha nem hordoznak bizonyosságot (Reichert, 2013).

Az abdukció nem az adatgyűjtés és -értékelés módszere, hanem minden kutatásban jelen lévő gondolkodási forma. Az abduktív következtetések a formális logikával nem alapozhatók meg, viszont a formális logika szabályainak figyelmen kívül hagyásával az abdukció segítségével még helyes következtetésekre juthatunk. Hasonlóan az indukcióhoz – és szemben a dedukcióval – az abduktív következtetésnél az eredmény valóságértéke feltételes, mégis, ez a következtetési mód a tudományos életben és a hétköznapokban is jelentős szerepet vállal (Dede, 2008; Sántha, 2011). Az abdukció az eredményből és a szabályból következtet az esetre (lásd az 1. táblázatot, ahol a kérdőjelek a bizonytalansági tényezőt jelentik). Hátránya, hogy ez a következtetés csak valószínű, de a vizsgált jelenségek széleskörű megismerését teszi lehetővé és hozzájárul új elméletek kifejlesztéséhez.

Dedukció	Indukció	Abdukció
A) Minden tanuló szorgalmas. B) Péter tanuló. C) Péter szorgalmas.	C) Péter szorgalmas. B) Péter tanuló. A) Minden tanuló szorgalmas. (?)	A) Minden tanuló szorgalmas. C) Péter szorgalmas. B) Péter tanuló. (??)
Ez deduktív következtetés, A- és B-ből következik C. A következtetés e formáját gyakran megtaláljuk a matematikában és a klasszikus logikában. Ekkor az előzmények igazsága mellett a zárótétel (következmény) szükségszerűen (logikai szükségszerűséggel) igaz. A dedukció esetén egy tételből és egy esetből egyértelműen következtetünk az eredményre.	Ez induktív következtetés, ahol C és B után, noha valószínű, de semmi esetre sem szükségszerűen igaz A. Itt jelenhet meg a kutatói szubjektivitás, hiszen amennyiben csak szorgalmas tanulókat ismerünk, akkor ebből az esetből kiindulva általánosítunk. Ekkor a zárótétel nem szükségszerűen igaz, csak valószínűséggel lehet igaz, de lehet hamis is. Az indukció esetén egy eredményből és egy esetből feltételesen következtetünk egy tételre.	Ez abduktív következtetés, ahol A és C szerint B noha lehetséges, de semmi esetre sem valószínű. A következtetés bizonytalan, helyességére nincs egyetlen bizonyított eset. Ekkor a zárótétel nem szükségszerű, pontosabban az előzmények igazsága mellett a zárótétel hamissá is tehető. Az abdukció során egy eredményből és egy tételből feltételesen következtetünk egy esetre.

1. táblázat: A dedukció, az indukció és az abdukció értelmezése. Forrás: Sántha, 2011a. 48.

Abdukció esetén az eredményből következtetünk az esetre. Ekkor egy szabályra asszociálunk (alá- és fölékódolt abdukció) vagy generálunk (kreatív abdukció) egy szabályt (Meyer, 2009). A fölékódolt abdukció a meg-

figyelt jelenséghez egy már létező, ismert szabályt rendel (Meyer, 2009; Reichertz, 2013). Ekkor az ismert szabály alkalmazása természetesnek tűnik és az abdukción többnyire automatikusan vagy félautomatikusan megy végbe, a megértés alapvető formája (Eco, 1985). Például egy népcsoportra jellemző kifejezés segítségével azonosítható a népcsoport. Alákódolt abdukción esetén a szabály a legvalószínűbb alternatívák (szabályok) sokaságából választandó ki (Eco, 1985). Például egy népcsoport öltözete és viselkedése alapján a legvalószínűbb olyan kódok sokaságából választunk, amelyekkel jellemezni kívánjuk az adott népcsoportot. Az alá- és fölénkódolt abdukciónal a vizsgált jelenségekhez ismert szabályokat rendelünk, de vitatható, hogy vajon egy másik szabály megfelelőbb lett volna-e az adott jelenség számára vagy sem (Meyer, 2009). Ez az abdukción bizonytalanságára utal. Azon abdukción, amelyek segítségével új szabályok generálhatók, kreatív abdukción. Kreatív abdukción akkor állhat elő, ha a kutató a célnak megfelelő interpretációs szabályt dolgoz ki, mindez kreatív gondolkodást feltételez (Eco, 1985; Meyer, 2009).

Hogy működik az abdukción egy interjú esetén? Az interjú során a beszélgetőpartner arckifejezése hirtelen megváltozik (eredmény); arra gondolunk, hogy ilyen arckifejezést akkor látunk, ha valaki szomorú (tétel) és arra következtetünk, hogy az interjúalany is szomorú (eredmény). Ekkor a kutató módosíthat kérdéseit, változtathat a beszélgetés menetén annak érdekében, hogy minél pontosabb adatfeltárást végezhesen.

Az abdukción a következtetések bizonytalan formája, viszont képes új ötletek generálására (Reichertz, 1990). A kvalitatív kutatásban példa erre a strukturálatlan interjú vagy a támogatott felidézés felvételeinek elemzése, hiszen ekkor a kutató értelmezi az interjúalany által elmondottakat, majd ennek függvényében megfogalmazhatja további kérdéseit. Viszont a narratív típusú kvalitatív kutatások beillesztése az abdukciónal értelmezett elemzések közé nem minden esetben egyértelmű. Például azon élettörténet-elemzéseknél, ahol az elmondottak alapján pontosan követhető az életút, ott az abdukción korlátozott szerepet kap, hiszen interjúszövegekre alapozva döntünk arról, hogy milyen kódokkal értelmezzük a jelentésüket. Abban az esetben, ahol nem részletes, vagy hiányosnak bizonyul az élettörténet, ott az abdukción segítségével következtetünk (Sántha, 2011).

Brüsemeister (2000) szerint a kvalitatív vizsgálatok többnyire a deduktív, az induktív és az abduktív logika kombinálásával írhatók le, hiszen a kutatónak a vizsgálat kezdetén első, átmeneti hipotézise lehet, amelyet deduktívan felülvizsgál. Ha álláspontját elmélettel magyarázza, kvalitatív induktívan dolgozik. Végül a kutatási folyamat lényegét jelentő főbb kategóriákat abduktív módon alakítja ki, hiszen ekkor még nincs olyan elmélet, amely a jelenséget teljes bizonyossággal értelmezné, így abdukción segítségével jut újabb koncepciókhoz.

Modellek az abdukción kvalitatív kutatásban betöltött szerepének feltáráására

A kvalitatív tartalomelemzés számára informatív az abduktív felfedezés három fő lépése (Tavory & Timmerman, 2014). Először a kutató megismeri az adatokat, közel kerül az adathalmazhoz. Ezt követi az adat és a kutató közötti távolság létrehozása, ami már a különféle kvalitatív tartalomelemzési típusoknál is konfliktusokat okozhat, mondván, hogy a kvalitatív kutató része a vizsgálatnak, vállaltan szubjektíven hallatja a hangját. Végül pedig a megfigyelések, észlelések felülvizsgálata következik, amikor a megfigyelt jelenséget közelítjük a létező ismeretek függvényében. Ez a folyamat az abdukción retroduktív jellegének („visszafelé okoskodás”) köszönhetően működik a kvalitatív tartalomelemzés bonyolult hálójában (Sántha, 2011). A megfigyelések, a jelenségek felülvizsgálata, a visszatérés a kialakított kategóriákhoz, a kódháló áttekintése és ezek szükség esetén történő módosítása a javítás céljából történő visszalépést jelenti. Ez összhangban áll a kvalitatív vizsgálat ciklikus jellegével, ami lehetővé teszi a korrekciót és alkalmas az ismeretlen jelenségek jellemzőinek feltáráására. A kvalitatív tartalomelemzés során az elméletvezérelt (deduktívan), adatvezérelt (induktívan) és/vagy kevert módon kiala-

kított kategóriák esetén az abdukció az indukció és a dedukció között mehet végbe úgy, hogy a résztől az egész felé és az egésztől a rész felé változó mozgást végez. Ennek köszönhetően biztosítottá válhat a felfedezés (Kisiel, 2001). A megismerés ingamozgásban létezhet az elmélet és az empiria között, így az elméleti előfeltevések a kutatás során a megfigyelések függvényében átértelmezhetők, felülvizsgálhatók (Emerson, 2001).

Tavory & Timmerman (2014) háromlépcsős modelljének empirikus vizsgálatban való alkalmazását végezte Želinský (2019), aki ezzel rámutatott az abdukció társadalomtudományi kutatásokban való megjelenésére, az abdukció kvalitatív tartalomelemzésben való feltűnésére. A vizsgálat abból az aspektusból indult ki, hogy a szövegek kvalitatív feldolgozására a deduktívan kifejlesztett kategóriarendszer nem alkalmas, hiszen redukálja az adatokat. Így indokolt volt visszatérni a kategóriákhoz és módosításokat végrehajtani, ezzel megjelent az abdukció, hiszen az elméleti előfeltevések alapján kialakított kategóriák a kutatás során az adatok (megfigyelések) függvényében átértelmezhetővé váltak. Az alapkoncepció az abdukció kvalitatív tartalomelemzésben való kimutatása volt Želinský vizsgálatában, de elengedhetetlenül szembesülünk azzal a kérdéssel is, hogy az interpretatív társadalomtudományi kutatásokban miként működhet adatvesztés nélkül a kvalitatív tartalomelemzés. Minden tartalomelemzés reduktív jellegű, viszont a kvalitatív tartalomelemzésben, amennyiben az abduktív logika teret kap, a deduktív és az induktív logika előnyei is megjelennek, hiszen lehetőség lesz a kategóriarendszerek kevert módon történő előállítására, ami egyfajta rugalmas átértelmezhetőséget jelenthet a kódrendszerek hálójára vonatkozóan, így minimalizálható az adatvesztés.

Érdekes kérdés az abdukció és a számítógéppel támogatott kvalitatív adatelemzés közötti kapcsolat megvalósítása is. A témakör alapvetően nem programozói feladat, hanem inkább módszertani, metodológiai kérdés, amelyet külön-külön tárgyalnak a konkrét projektektől és alkalmazásoktól. A számítógéppel támogatott kvalitatív adatelemzésben az alkalmazásuk gyakoriságát tekintve vezető szerepet játszó szoftverek (Atlas.ti, Maxqda, NVivo) ma már rendelkeznek olyan módszertani apparátussal és funkciókkal, amelyekkel megjeleníthető az abdukció a kvalitatív kutatásokban. Mégis, nagyon kevés publikáció foglalkozik a témával. Egyik ezek közül Rambaree & Faxelid (2013) tanulmánya, amely az Atlas.ti és az abdukció kapcsolatát egy modell segítségével illusztrálja. Az Abductive Thematic Network Analysis (ATNA) modell öt lépésben alkalmazható a kutatás során. Az első lépésben a vizsgálatban használt összes kódolási funkció (pl. nyílt, listás-a priori, in vivo) megjelenítése indokolt, ez áttekintést ad a kutatási logikáról, az elméletvezérelt és/vagy adatvezérelt elemzési módokról. A második lépésben a kódcsoportok létrehozása, a kódok csoportosítása történik. Ekkor valamilyen szempont szerint azonos csoportba tartozó kódok rendezése valósul meg. A harmadik lépésben a kódok és csoportok közötti hálózatépítés zajlik, ami az azonosított témák, kódok közötti összetett jelenségek feltárását segíti. Ekkor már az elemzés hálózati szinten történik. A hálózati nézet lehetővé teszi jegyzetek készítését, valamint a szövegrészletek vizuális formában való megjelenítését. A hálózatok legfőbb céljai között a vizualizáció mellett az elméletalkotás (fogalmak, kódok összekapcsolása szemantikai hálózatok létrehozására), a szemantikai kinyerés említhető (a létrehozott elmélet alapján szövegrészletek keresése) (Sántha, 2013). A negyedik lépésben a témák/kódok közötti ok-okozati összefüggések feltárása és magyarázata történik. Erre a szoftver komment-funkciójával is lehetőség van. Végül pedig pdf-dokumentumok, elméleti modellek csatolása történik a hermeneutikai egységhez, ami az adatok elemzését és akár újabb elmélet generálását is segíti. A központi fájl (hermeneutikai egység, Hermeneutic Unit) az összes adatot, kódolt adatszövegeket, kódokat, kódcsaládokat, memókat, emlékeztetőket, hálózatokat, az adatokkal történő műveleteket, valamint az adatokra való referenciákat is tartalmazza.

A lépéseket áttekintve látható, hogy nem kizárólag az Atlas.ti esetén kreálhatók működőképes modellek, hanem például némi átalakítás és a szoftverspecifikumok figyelembevételével a modell alkalmazható más

szoftvereknél, például a Maxqda-nál is. A kódok kigyűjtése, csoportosítása, a hálózatépítés a szoftver használata szempontjából triviális folyamat. A Maxqda-ban a kódok közötti összefüggések feltárása és magyarázata linkkapcsolatokkal is megvalósítható: a dokumentum-linkek a projekten belüli dokumentumok közötti kapcsolatot biztosítják, a belső dokumentumok és a projekten kívüli elemek összekapcsolását a külső linkek segítik, a web-link egy szöveg vagy kép és egy internetes oldal közötti kapcsolat létesítésére alkalmas, míg a geo-linkek a Google Earth számítógéppel támogatott kvalitatív adatelemzésbe történő bekapcsolásával működnek, szerteágazó elemzést tesznek lehetővé, segítik az adatok triangulációját (Sántha, 2013). Utóbbi linkek GPS-koordináták segítségével a társadalomtudományi adatok környezetének feltérképezéséhez járulnak hozzá és alkalmazhatók a szoftver hálózati funkciójában a MAXMaps-ban is. A linkek segítségével a különféle dokumentumok és adataik projekthez való csatolása is lehetővé válik.

Összegzés

A tanulmány felhívta a figyelmet arra, hogy az abdukción a tudományos és a hétköznapi megismerés számára egyaránt releváns, a gondolkodás olyan sajátosságait jeleníti meg, amelyeket a klasszikus formális logika nem tesz meg. Segítségével akár az intuíción is értelmezhetővé válik a gondolkodásban. Az abdukción a felfedező gondolkodási mechanizmusok logikai vonatkozásaihoz közelít. A tanulmány bemutatta, hogy az abdukción megjeleníthető a kvalitatív tartalomelemzésben, hiszen a deduktív és induktív logika/kódolás rugalmas alternatívájaként kezelhető (Graneheim, Lindgren & Lundman, 2017), valamint rámutatott arra, hogy az abdukción kiemelt szerepet kap a kvalitatív tartalomelemzés kódhálójának kiépítésében és újragondolásában is (Želinský, 2019). A tanulmány kitért arra a módszertani kérdésre is, hogy miként jeleníthető meg az abdukción a számítógéppel támogatott kvalitatív tartalomelemzésben. Ehhez olyan modellt illusztrált, amely hálózati szinten segíti a témák, kódok közötti ok-okozati összefüggések feltárását. Az abdukción fogalmának, jelenségének értelmezése, a trihotóm logikai rendszerek (dedukción, indukción, abdukción) hangsúlyozása, valamint az abdukción kvalitatív kutatómódszertanban elfoglalt helyének bemutatása hozzájárulhat a kvalitatív kutatómódszertan szisztematizálásához.

Irodalom

1. Agabrian, M. (2004). *Cercetarea calitativă a socialului*. Iași: Institutul European.
2. Balázs, G. (2008). Az abdukción a modern nyelvtudományban, valamint igazolása Mikszáth Kálmán Új Zrínyiász-ában. In Balázs, G. & H. Varga, Gy. (Ed.), *Abdukción. Az abdukción logikája, szemiotikája*. (pp. 38–52). Eger: Magyar Szemiotikai Társaság Budapest, Líceum Kiadó.
3. Blutman, L. (2019a). Bűntény és logika: három tévhit Sherlock Holmes gondolkodásáról. *Jogelméleti Szemle*, 20(1), 3–21.
4. Blutman, L. (2019b). Módszertani zsákutca: miért nem írható le jól egy mesterdetektív gondolkodása? *Jogelméleti Szemle*, 20(3), 123–147.
5. Brüsemeister, T. (2000). *Qualitative Forschung*. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
6. Cho, J. Y. & Lee, E-H. (2014). Reducing Confusion about Grounded Theory and Qualitative Content Analysis: Similarities and Differences. *The Qualitative Report*, 19, 1–20.
7. Crotty, M. (2003). *The foundations of social research: Meaning and perspective in the research process*. Sage: London.
8. Dede, É. (2008). A kétkulacos kópé – avagy adalékok a vicc jelentéséhez. In Balázs, G. & H. Varga, Gy. (Eds.), *Abdukción. Az abdukción logikája, szemiotikája*. (pp. 202–210). Eger: Magyar Szemiotikai Társaság Budapest, Líceum Kiadó.

9. Eco, U. (1985). Hörner, Hufe, Sohlen. Einige Hypothesen zu drei Abduktionstypen. In Eco, U. & Sebeok, T. (Ed.), *Der Zirkel oder im Zeichen der Drei*. (pp.288–320). München.
10. Elo, S., Kääriäinen, M., Kanste, O., Pölkki, T., Utriainen, K. & Kyngäs, H. (2014). Qualitative Content Analysis: A Focus on Trustworthiness. *Sage Open*, January-March, 1–10.
11. Emerson, R. M. (2001). Producing Ethnographies. Theory, Evidence and Representation. *Contemporary Field Research*, Prospect Heights, Waveland Press. 281–316.
12. Gläser, J. & Laudel, G. (2013). Life With and Without Coding: Two Methods for Early-Stage Data Analysis in Qualitative Research Aiming at Causal Explanations. *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum Qualitative Social Research*, 14 (2). Retrieved from <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs130254>. (2013.03.13.).
13. Graneheim, U. H., Lindgren, B-M. & Lundman, B. (2017). Methodological challenges in qualitative content analysis: A discussion paper. *Nurse Education Today*, 56, 29–34.
14. Gyeszli, E. & Sántha, K. (2015). Abdukció az osztálytermi interakcióban. *Iskolakultúra*, 12, 19–27.
15. Kisiel, J. T. (2001). A természettudományos felfedezés hermeneutikája. In Schwendtner, T., Ropolyi, L. & Kiss, O. (Ed.), *Hermeneutika és a természettudományok*. (pp. 91–121). Budapest: Áron Kiadó.
16. Kuckartz, U. (2012). *Qualitative Inhaltsanalyse. Methoden, Praxis, Computerunterstützung*. Weinheim und Basel: Beltz Juventa.
17. Kuckartz, U. (2014.: *Mixed Methods. Methodologie, Forschungsdesign und Analyseverfahren*. Wiesbaden: Springer Verlag.
18. Kuckartz, U. (2019a). Qualitative Text Analysis: A Systematic Approach. In Kaiser, G. & Presmeg, N. (Ed.), *Compendium for Early Career Researchers in Mathematics Education*. (pp. 181–197). ICME-13 Monographs.
19. Kuckartz, U. (2019b). Qualitative Inhaltsanalyse: von Kracauers Anfängen zu heutigen Herausforderungen. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 20(3). Retrieved from <http://dx.doi.org/10.17169/fqs-20.3.3370> (2019.10.02.).
20. Mayring, P. (2015). *Qualitative Inhaltsanalyse. Grundlagen und Techniken*. Weinheim: Beltz.
21. Mayring, P. (2019). Qualitative Inhaltsanalyse – Abgrenzungen, Spielarten, Weiterentwicklungen *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 20(3). Retrieved from <http://dx.doi.org/10.17169/fqs-20.3.3343> (2019.10.02.).
22. Meyer, M. (2009). Abduktion, Induktion – Konfusion. Bemerkungen zur Logik der interpretativen Sozialforschung. *Zeitschrift für Erziehungswissenschaft*, 12, 302–320.
23. Muckel, P. (2011). Die Entwicklung von Kategorien mit der Methode der Grounded Theory. In Mey, G. & Mruck, K. (Ed.), *Grounded Theory Reader*. (pp. 332–342). Wiesbaden: VS Verlag.
24. Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods*. Thousand Oaks: Sage.
25. Saldaña, J. (2015). *The coding manual for qualitative researchers*. Thousand Oaks: Sage.
26. Petőfi, S. J. (2008). Az abdukció szerepe a „face to face” kommunikációban és a szöveginterpretációban. In Balázs, G. & H. Varga, Gy. (Eds.), *Abdukció. Az abdukció logikája, szemiotikája*. (pp. 15–20). Eger: Magyar Szemiotikai Társaság Budapest, Líceum Kiadó.
27. Rambaree, K. & Faxelid, E. (2013). Considering Abductive Thematic Network Analysis with Atlas.ti 6.2. In Sappleton, N. (Ed.), *Advancing Research Methods with New Media Technologies*. (pp. 170–186). Hershey PA: IGI Global.
28. Reichertz, J. (1990). Folgern Sherlock Holmes oder Mr. Dupin abduktiv? *Ars Semeiotica*, 3–4, 307–324.
29. Reichertz, J. (2003). *Die Abduktion in der qualitativen Sozialforschung*. Opladen: Leske-Budrich.
30. Reichertz, J. (2013). Abduktion, Deduktion und Induktion in der qualitativen Sozialforschung. In Flick, U., von Kardoff, E. & Steinke, I. (Ed.), *Qualitative Forschung. Ein Handbuch*. (pp. 276–287). Hamburg: Rowohlt Verlag.

31. Sántha, K. (2011). *Abdukción a kvalitatív kutatásban. Bizonytalanság vagy stabilitás?* Budapest: Eötvös József Kiadó.
32. Sántha, K. (2013). *Multikódolt adatok kvalitatív elemzése.* Budapest: Eötvös József Kiadó.
33. Sántha, K. (2018). Vizuális Grounded Theory a pedagógiai terek értelmezésében. *Neveléstudomány*, 4, 52–67.
34. Schreier, M. (2014). Varianten qualitativer Inhaltsanalyse: ein Wegweiser im Dicklicht der Begrifflichkeiten. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum Qualitative Social Research*, 15(1). Retrieved from <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs1401185>. (2017.03.13.).
35. Stamann, C., Janssen, M. & Schreier, M. (2016). Qualitative Inhaltsanalyse – Versuch einer Begriffsbestimmung und Systematisierung. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum Qualitative Social Research*, 17 (3). Retrieved from <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs1603166>. (2017.03.16.).
36. Tavory, I. & Timmermans, S. (2014). *Abductive analysis: Theorizing qualitative research.* Chicago: The University of Chicago Press.
37. Waldherr, A., Wehden, L-O., Stoltenberg, D., Miltner, P., Ostner, S. & Pfetsch, B. (2019). Induktive Kategorienbildung in der Inhaltsanalyse: Kombination automatischer und manueller Verfahren. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum Qualitative Social Research*, 20 (1). Retrieved from <http://dx.doi.org/10.17169/fqs-20.1.3058> (2019.03.26.).
38. Želinský, D. (2019). From Deduction to Abduction: Constructing a Coding Frame for Communist Secret Police Documents. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum Qualitative Social Research*, 20 (3). Retrieved from <http://dx.doi.org/10.17169/fqs-20.3.3377> (2019.10.02.).

Abduction in Qualitative Content Analysis

This theoretical paper presents the notion and structure of abduction in qualitative research by focusing on qualitative content analysis. It argues that in social research, abduction can be seen as a creative process that appears as an alternative to the dichotomy of inductive and deductive methods, and it also points out that abductive conclusions cannot be based upon formal logic. The paper stresses the elements of deductive and inductive ways of setting up categories / codes in qualitative content analysis. It also reflects on the role of abduction for the creation of a code map during qualitative content analysis. The paper stresses that abduction is not a method of collecting and evaluating data, but a form of thinking that is present in every research.

Keywords: abduction, qualitative content analysis, category, code map